ONA TILIDA ILMIY ATAMA BO‘LMASA, ONA TILIDA ILM BO‘LADIMI?

To‘rayeva Umidaxon Olim qizi

Annotatsiya: Mazkur tezisda ona tili va ilmiy terminologiya o‘rtasidagi bog‘liqlik yoritiladi. Ilm-fanning rivojlanishi uchun yangi tushunchalarni aniq ifodalovchi atamalar zarurligi, milliy tilning ilmiy imkoniyatlari esa terminologiya orqali kengayishi ko‘rsatiladi. O‘zbek tilida ilmiy atamalar tarixan turkiy, arabiy, forsiy va boshqa tillar ta’sirida shakllangan.

Kalit so‘zlar: ona tili, ilm-fan, ilmiy atama, terminologiya, o‘zbek tili, ilmiy tafakkur, milliy til.

Kirish

Ilm-fan faqat bilim yaratishdan iborat emas, balki yaratilgan bilimni aniq ifodalashni ham talab qiladi. Shu sababli ilmiy atamalar har qanday fan tilining asosiy vositalaridan biridir. Terminlar maxsus tushunchalarni aniq va ixcham ifodalashga xizmat qiladi.

Ona tilida ilm rivojlanishi uchun shu tilda ilmiy tushunchalarni ifodalash imkoniyati bo‘lishi kerak. Demak, ilmiy terminologiya milliy ilm-fanning muhim tarkibiy qismidir.

Asosiy qism

Ona tilida ilmiy atamalar bo‘lmasa, murakkab ilmiy tushunchalarni izchil bayon qilish qiyinlashadi. Bunday sharoitda olim va o‘quvchi boshqa tilga murojaat qilishga majbur bo‘ladi. Bu esa ilmiy bilimning ommalashishini cheklashi mumkin. O‘zbek tilining terminologik imkoniyatlari tarixan keng bo‘lgan. Ilmiy atamalar turkiy tilning ichki imkoniyatlari asosida yaratilgan, shuningdek, arab va fors tillaridan ko‘plab terminlar o‘zlashtirilgan. Keyingi davrlarda rus va boshqa tillardan ham ilmiy atamalar kirib kelgan.

Ilmiy terminologiya tilning rivojlanish darajasini ko‘rsatuvchi muhim omillardan biridir. Har bir yangi ilmiy kashfiyot yoki tushuncha uni ifodalovchi

aniq nomni talab qiladi. Masalan, matematika, fizika, biologiya, tibbiyot va axborot texnologiyalari kabi sohalarda yuzlab maxsus atamalar mavjud. Agar bu tushunchalar ona tilida nomlanmasa yoki izohlanmasa, ilmiy bilimni o‘zlashtirish va uni keng jamoatchilikka yetkazish qiyinlashadi. O‘zbek tilining ilmiy imkoniyatlari uning boy lug‘at tarkibi va so‘z yasash imkoniyatlari bilan belgilanadi. Yangi terminlarni qo‘shimchalar yordamida hosil qilish, mavjud so‘zlarga yangi ilmiy ma’no berish hamda boshqa tillardan xalqaro terminlarni o‘zlashtirish orqali terminologik tizimni boyitish mumkin. Masalan, “hisoblash”, “o‘lchash”, “tadqiqot”, “o‘qituvchi”, “izlanish” kabi so‘zlar ilmiy va ta’limiy tushunchalarni ifodalashda faol qo‘llanadi.

Termin yaratishda eng muhim talab — aniqlik va tushunarlilikdir. Bir termin bitta ilmiy tushunchani imkon qadar aniq ifodalashi kerak. Shu sababli yangi atamalarni yaratishda tilshunoslar bilan bir qatorda muayyan fan sohasi mutaxassislarining ham ishtiroki muhim. Ona tilidagi ilmiy adabiyotlarning ko‘payishi ham terminologiyaning rivojiga xizmat qiladi. Darslik, monografiya, ilmiy maqola va lug‘atlar qancha ko‘p yaratilsa, ilmiy atamalar shuncha tez ommalashadi. Ayniqsa, oliy ta’limda fanlarni o‘zbek tilida sifatli o‘qitish yoshlarning ilmiy tafakkurini rivojlantirish va milliy ilmiy maktablarni shakllantirish uchun muhimdir.

Ona tilining ilm-fan tili sifatida shakllanishida ta’lim muassasalarining o‘rni katta. Maktab va oliy ta’limda fanlarning ona tilida o‘qitilishi o‘quvchiga murakkab tushunchalarni osonroq anglash imkonini beradi. Ilmiy terminlar ona tilida izohlanganida, bilim faqat tor mutaxassislar doirasida emas, balki keng jamoatchilik orasida ham tarqaladi. Tarixiy jihatdan qaralganda, o‘zbek tilida ilmiy fikr yuritish an’anasi qadimiy ildizlarga ega. Al-Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy kabi allomalar ilm-fan va tafakkur rivojiga katta hissa qo‘shganlar. Ularning asarlari turli ilmiy tillarda yaratilgan bo‘lsa-da, ular ilgari surgan g‘oyalar keyinchalik turkiy va o‘zbek ilmiy tafakkurining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan.

XX asr boshlarida jadid ma’rifatparvarlarining faoliyati ham ona tilida ilmiy

bilimlarni ommalashtirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ular geografiya, tarix, hisob, tabiiyot va axloq kabi fanlarni o‘qitish uchun darsliklar yaratdilar. Bu jarayonda yangi tushunchalarni xalq tiliga yaqin shaklda ifodalashga e’tibor berildi. Natijada ta’lim tili bilan birga ilmiy lug‘at ham rivojlandi. Bugungi kunda fan va texnologiyaning tez sur’atlarda rivojlanishi yangi terminlarga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, kiberxavfsizlik, biotexnologiya va ekologiya kabi sohalarda yangi atamalar muntazam paydo bo‘lmoqda. Ularni o‘zbek tiliga tartibli va yagona shaklda kiritish ilmiy muloqotning samaradorligini oshiradi.

Bunda terminlarning ortiqcha murakkab yoki sun’iy bo‘lishidan ham saqlanish kerak. Yangi atama xalq tomonidan qabul qilinishi uchun u qisqa, aniq, talaffuzi qulay va mazmunan tushunarli bo‘lishi maqsadga muvofiq. Shu jihatdan terminologiya rivoji tilshunoslik bilan bir qatorda ta’lim, fan va amaliyot bilan ham chambarchas bog‘liq. Yana bir muhim masala — ilmiy tarjimadir. Chet tillaridagi ilmiy adabiyotlarni o‘zbek tiliga sifatli tarjima qilish orqali yangi tushunchalar milliy ilmiy muhitga kirib keladi. Biroq tarjimada terminning asl mazmunini saqlash va o‘zbek tilining tabiiy imkoniyatlaridan foydalanish talab etiladi.

Shuning uchun “ona tilida ilm bo‘ladimi?” degan savolga ha, deb javob berish mumkin. Buning uchun tilning o‘zida ilmiy tushunchalarni yaratish, yangi terminlarni shakllantirish va ularni me’yorlashtirish imkoniyati bo‘lishi kerak. Zamonaviy tadqiqotlarda ham o‘zbek terminologiyasini rivojlantirish, yangi atamalarni yaratish va ularni standartlashtirish muhim vazifa sifatida ko‘rsatilmoqda. Biroq barcha ilmiy terminlar albatta sof milliy so‘zlardan iborat bo‘lishi shart emas. Jahon ilm-fanida ko‘plab xalqaro terminlar mavjud. Muhimi, ularning o‘zbek tilidagi shakli tushunarli, aniq va ilmiy me’yorlarga mos bo‘lishidir.

Xulosa

Ona tilida ilmiy atamalarning mavjudligi milliy ilm-fan taraqqiyotining muhim shartlaridan biridir. Til ilm yaratmaydi, lekin ilmiy fikrni shakllantirish va uni jamiyatga yetkazishning asosiy vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Shuning uchun

o‘zbek tilida yangi ilmiy terminlarni yaratish, mavjudlarini tartibga solish va ilmiy muomalaga keng kiritish zarur.

Qisqa javob: ona tilida ilmiy atamalar bo‘lmasa, ona tilida to‘laqonli va tizimli ilmiy muloqotni rivojlantirish qiyin. Demak, *milliy ilm-fanning kuchi uning ilmiy terminologiyasining rivojlanganligi bilan ham belgilanadi.*

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyev A. **Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati.** – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.

2. Rahmatullayev Sh. **Hozirgi o‘zbek adabiy tili.** – Toshkent: Universitet, 2006.

3. Begmatov E. **O‘zbek adabiy tilining leksik qatlamlari.** – Toshkent: Fan, 1985.

4. Mahmudov N. **Til va jamiyat.** – Toshkent: Ma’naviyat, 2013.

5. Yo‘ldoshev B. **Hozirgi o‘zbek adabiy tili leksikologiyasi.** – Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2014.

6. **O‘zbek tilidagi termin va atamalarning shakllanish xususiyatlari.** – “Taraqqiyot spektri”, 2026.